

روش شناسی تربیت دینی در نهج البلاغه

مؤلف:

فریده فرج بخش

نگار و اشعار
Nashr-e Ash'ar

سرشناسه	فرج‌بخش، فریده، ۱۳۵۴ -
عنوان قراردادی	نهج‌البلاغه، فارسی، برگزیده، شرح
عنوان و نام پدیدآور	روش‌شناسی تربیت دینی در نهج‌البلاغه/مؤلف فریده فرج‌بخش.
مشخصات نشر	تهران: راشدین، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۲۶۵ ص.
شابک	978-600-361-093-4
وضعیت فهرست نویسی	فیا
موضوع	علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - دیدگاه درباره تعلیمات دینی
موضوع	علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج‌البلاغه - نقد و تفسیر
موضوع	تعلیمات دینی اسلامی
موضوع	اخلاق اسلامی
شناسه افزوده	علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج‌البلاغه، برگزیده، شرح
رده بندی کنگره	۴۰۹/۳۸BP / ۱۳۹۳۷ ف
رده بندی دیویی	۹۵۱۵/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی	۳۷۷۳۷۵

انتشارات راشدین

عنوان کتاب:	روش‌شناسی تربیت دینی در نهج‌البلاغه
مؤلف:	فریده فرج‌بخش
نظارت کیفی:	راهب عارفی
نظارت فنی:	محمد معین عارفی
صفحه‌آرا و طراح جلد:	افسانه حسن‌یگی
چاپ و صحافی:	دی تاپ
نوبت چاپ:	اول - ۱۳۹۴
شمارگان:	۱۰۰۰
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۳۶۱-۰۹۳-۴
قیمت:	۲۰۰۰۰۰ ریال
نشانی:	میدان انقلاب - کارگر جنوبی - کوچه گشتاسب - پلاک ۴ واحد ۶
تلفن / نمابر:	۶۶۱۲۳۲۴۹ - ۶۶۴۰۸۲۲۴

www.rashedin.info
Email: rashed1829@yahoo.Com

پایگاه اینترنتی:
پست الکترونیک:

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۱۲.....	مقدمه ناشر.....
۱۳.....	سخنی درباره این پژوهش.....
۹.....	پیش درآمد.....
۱۷.....	فصل اول: مفهوم تربیت و تربیت دینی.....
۱۸.....	معنای لغوی و اصطلاحی تربیت.....
۱۸.....	الف - معنای لغوی تربیت.....
۲۰.....	ب - معنای اصطلاحی تربیت.....
۲۲.....	اهمیت و ضرورت تربیت.....
۲۶.....	تفاوت مفهوم «تربیت» با «تعلیم».....
۲۷.....	مترادفات تربیت.....
۲۹.....	رابطه تربیت و اخلاق.....
۳۵.....	هدف تربیت.....
۴۱.....	مفهوم روش در تربیت.....
۴۳.....	مفهوم دین.....
۴۶.....	نیاز بشر به دین.....
۴۹.....	مفهوم تربیت دینی.....
۵۲.....	اهداف تربیت دینی.....
۶۱.....	فصل دوم: بعد شناختی و روش های آن در تربیت دینی.....
۶۲.....	بعد شناختی.....
۶۳.....	ضرورت شناخت.....
۷۰.....	اهمیت و جایگاه شناخت انسان.....
۸۴.....	روش های شناختی تربیت دینی.....
۸۴.....	روش عقلانی.....
۱۰۳.....	روش تذکر.....
۱۲۸.....	یاد آخرت و امور آخرتی.....
۱۳۲.....	روش موعظه.....

۱۳۹	فصل سوم: بعد عاطفی و روش‌های آن در تربیت دینی
۱۴۰	بعد عاطفی
۱۴۸	روش‌های عاطفی تربیت دینی
۱۴۸	روش محبت
۱۶۰	روش تشویق و تنبیه
۱۶۶	روش پرهیز از دلیستگی به دنیا و مادیات
۱۷۹	روش بیان امور و افراد مغضوب خداوند
۱۸۱	روش بیان امور و افراد محبوب خداوند
۱۸۳	روش تیشیر و انذار
۱۸۷	روش تسهیل و تیسیر
۲۰۱	فصل چهارم: بعد رفتاری و روش‌های آن در تربیت دینی
۲۰۲	بعد رفتاری
۲۰۳	روش‌های رفتاری تربیت دینی
۲۰۳	روش الگویی
۲۳۰	روش نظارت و مراقبت
۲۳۳	روش هماهنگی گفتار با عمل
۲۳۸	روش عبادت
۲۵۱	سخن پایانی
۲۵۷	منابع و مآخذ

مقدمه ناشر:

اهمیت تربیت دینی از آن جا قابل درک است که ما در جامعه دینی به ویژه جامعه-
ای که اکثریت آن مسلمان و پیرو دین اسلام هستند، زندگی می‌کنیم.

آموزه‌های تربیتی و اخلاقی دین مبین اسلام به لحاظ تأثیر پذیری از آیات الهی و
تمامی ادیان توحیدی، این امکان را به وجود آورده که ما دارای غنی‌ترین فضایل
اخلاقی و الهی باشیم، چرا که پیامبر رحمت حضرت محمد مصطفی (ص) آخرین رسول
الهی و تأیید کننده تمامی پیامبران گذشته است. در این میان بزرگان صحابه به ویژه
حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) که پسر عموی رسول مکرم اسلام و کسی که از کودکی
در محضر پیامبر مهربانی‌ها رشد کرده و خود دارای فضایل اخلاقی و معرفت الهی
است، حائز اهمیت می‌باشد.

کتاب پیش رو پژوهشی علمی در روش شناسی تربیت دینی است که نظرات والای
امیرالمؤمنین و مولای موحدین حضرت علی (ع) را بیان می‌کند. دیدگاه‌های تربیتی و
اخلاقی حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) در کتاب گرانقدر نهج البلاغه که سیصد سال پس
از شهادت آن حضرت از زبان مردم به صورت سینه به سینه نقل شده و آقای سید
شریف رضی آن را گردآوری نموده، انعکاس یافته است. به امید این که عرضه این
کتاب پژوهشی به جامعه علمی کشور و اهل فضل و معرفت گامی کوچک در خدمت
اهداف بلند انسانی در جامعه اسلامی ما باشد.

مدیر نشر راشدین

دکتر راهب عارفی میناآباد

سخنی درباره این پژوهش

بشر با همه‌ی پیشرفت‌ها در زمینه‌ی علوم و تکنولوژی، به‌علت انحرافات اخلاقی و تربیتی که حاکی از عدم یک نظام صحیح تربیتی می‌باشد، گرفتار بحران‌ها و نابسامانی‌ها فراوانی شده است. تربیت دینی در فرهنگ اسلامی، دارای اهمیت ویژه‌ای است. اما علیرغم اهمیت آن، متأسفانه کمتر به آن پرداخته شده است. ضعف تربیت دینی در کشورها بیش از آن‌که نتیجه‌ی تربیت دینی باشد، ناشی از عدم پژوهش و فهم دقیق و صحیح از دین و روش‌های تربیت دینی می‌باشد، چرا که هر تربیتی که جنبه‌ی دینی و یا مایه‌ی دینی نداد ناقص و صوری و بی‌دوام است. در این پژوهش سعی بر آن شده است که به بررسی روش‌شناسی تربیت دینی از دیدگاه نهج‌البلاغه که پس از قرآن بهترین و قابل استفاده‌ترین منبع تربیتی اسلام است، پرداخته شود زیرا که بهترین راه شناخت روش‌های تربیت دینی صحیح، مراجعه به کلام و سیره‌ی معصومین (ع) است. به همین منظور در این پژوهش ابتدا مفهوم تربیت و تربیت دینی و سپس ابعاد تربیت دینی که شامل سه بعد شناختی، عاطفی و رفتاری است، را مورد بررسی قرار داده و با توجه به این ابعاد، روش‌های تربیت دینی را به روش‌های شناختی، عاطفی و رفتاری تقسیم کرده‌ایم، زیرا برای دست یافتن به هدف اصلی تربیت دینی که همان رسیدن به توحید و کسب سعادت انسان‌هاست، باید ابتدا انسان نخستین عنصر مؤثر در دینداری و تدبیر که همان شناخت است را نسبت به خالق و عالم هستی پیدا کند و این شناخت بدون برقرار کردن رابطه‌ی عاطفی و روانی (بعد عاطفی) با خالق هستی ممکن نیست چرا که بدون بعد عاطفی نمی‌توانیم شناخت‌های خود را به مرحله‌ی عمل

(رفتاری) برسانیم به همین منظور روش‌هایی با توجه به این ابعاد از سخنان
امیرالمؤمنین علی علیه السلام از نهج البلاغه استفاده شده است که در روش‌های شناختی، سه
روش (عقلانی، تذکر، موعظه) و در روش‌های عاطفی هفت روش (محبت، تشویق و
تنبیه، پرهیز از دلبستگی به دنیا، بیان امور و افراد مغضوب خداوند، بیان امور و افراد
محبوب خداوند، تبشیر و انداز، تسهیل و تیسیر) و در روش‌های رفتاری نیز چهار
روش (الگوی، نظارت و مراقبت، هماهنگی گفتار با عمل، عبادت) از میان کلام
امیرالمؤمنین علی علیه السلام بدست آورده‌ایم.

پیش درآمد

تربیت از اهمّ مسائل انسانی است زیرا نحوه‌ی شکل بخشی انسان‌ها به نحوه‌ی تربیت آنها بستگی دارد. تمامی پیشرفت‌ها و تمدن‌ها از افراد انسانی پدیدار می‌شود، یعنی علت فرهنگ‌ها و تمدن‌ها افراد انسانی هستند و انسان‌شدن انسان‌ها به کیفیت تربیت آنها وابسته است.

مسأله‌ی تربیت از مهمترین مسائل فرد و جامعه از بحث برانگیزترین موضوعات ملت‌هاست. امری است که سرنوشت زندگی بشریت در همه‌ی زمان‌ها بدان وابسته است و هر فردی یا استی با استفاده از تربیت است که می‌تواند وضع حال و آینده‌اش را روشن و آمالش را محقق سازد و بنای سعادت یا بدبختی هر فرد یا جامعه‌ای را از طریق تربیت می‌توان بنیان نهاد.

از هنگامی که تاریخ بشریت به یاد دارد، غالب ملل و اقوام نسبت به تربیت توجه داشته‌اند و هر قومی و قبیله‌ای برای خود برنامه‌ی تربیتی قایل بوده است، انتخاب پیامبران موجب شد که تربیت جنبه‌ی الهی بیابد و انسان‌ها برای اهداف متعالی تربیت شوند. تا این که دین کامل اسلام، برنامه‌ی تربیتی جامع و همه‌جانبه‌ای به جهانیان عرضه نمود. برنامه‌ای تربیتی که از یک سو، آموزه‌های تربیتی ادیان الهی قبل از خود و همه‌ی نیازهای تربیتی انسان را قبلاً مورد توجه نبود، در خود داشت و از سوی دیگر به جهت محدودیت زمان ارسال وحی امکان تجربه‌ی همزمان و بررسی عینی و عملی و در واقع تفسیر آیات الهی ممکن نبود. بنابراین با وجود منبعی غنی مانند قرآن امکانی برای دسترسی به برنامه‌های تربیتی مطرح شده در آن نبود. تا این که پرورش یافتگان

همان مکتب وحی در طول سالیان و ادوار بعدی در زندگی و رفتار و کلام خود عملاً تربیت اسلامی را تبیین کردند که در رأس آنها فرمایشات امیرالمؤمنین علی علیه السلام در نهج البلاغه است که به قول ابن ابی‌الحدید دون کلام خالق و فوق کلام مخلوق است.

از منظر امام علی علیه السلام تربیت و تأدیب انسان‌ها امری ضروری و بلکه حیاتی است به عنوان نمونه ایشان می‌فرماید: «إن بذوی العقول من الحاجة إلى الأدب كما يظمأ الزرع إلى المطر»^۱ همانا نیازی که انسان‌ها به تربیت و ادب شدن دارند، مانند عطش شدیدی است که کشت و زرع به آب دارد.

از آن جایی که انسان موجودی است که از ابعاد گوناگون برخوردار است و به تبع آن تربیت نیز ابعادی دارد که خود به اقسامی تقسیم می‌گردد که عبارتند از: تربیت اخلاقی، تربیت دینی، تربیت جسمانی و تربیت اجتماعی و ... در سخنان امیرالمؤمنین علی علیه السلام در نهج البلاغه نیز این ابعاد مورد توجه قرار گرفته است. ولی از آن جایی که موضوع این پژوهش روش‌شناسی تربیت دینی است، بررسی هر یک از این ابعاد در این پژوهش نمی‌گنجد و فقط به بحث تربیت دینی و روش‌شناسی آن در این رساله به وسع خودمان می‌پردازیم.

همان‌طور که می‌دانیم بشر از آغاز آفرینش خود نیاز به دین را همواره در خویش می‌یافت و با عطش فطری در پی آن می‌رفت تا با رسیدن به زلال آن، این عطش را برطرف و خود را سیراب کند. از این‌رو جامعه‌شناسان و مردم‌شناسان با این‌که در

۱- تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و دررالکلم، ج ۲، ص ۵۱۳.

قرون گذشته از انسان به موجود مستوی‌القامه و ابزارساز و سیاست‌ورز تعبیر می‌کردند. اما امروزه از او به عنوان موجود دین‌ورز سخن می‌گویند زیرا محققان با پژوهش‌های تاریخی خویش، هیچ قومی از اقوام بشر را نیافته‌اند که صاحب نوعی دین نبوده باشد، چنانکه پژوهش‌های جامعه‌شناسی پیش از نود و پنج درصد انسان‌ها را معتقد به خداوند و متدین به دینی از ادیان می‌داند و این واقعیت، مبطل این نظریه است که با پیشرفت اجتماعی و افزایش رفاه مادی، دین و اندیشه دینی انحطاط می‌یابد، سرش این است که انسان دارای سرشت و فطرت دینی است و هویت یافت وجودی او در متن خلقت با دین عجین شده است. علامه محمد تقی جعفری در رابطه با تربیت دینی می‌نویسد که: «هر تربیتی که دینی نباشد ناقص است و باطل و هر دولت که شهروندانش از این اصول بزرگ رویگردان یا از دیدن آنها ناپینا باشد آن دولتی است رو به زوال»^۱ در این پژوهش سعی بر آن شده است که با استفاده از آیات شریفه قرآن کریم و کلام گوهریار مولی‌المتقین امام علی (ع) در حد امکان تربیت دینی و ابعاد آن و روش‌های تربیت دینی را مورد بررسی قرار داده، تا با استفاده از این روش‌ها بتوانیم به هدف تربیت دینی برسیم برای این منظور ابتدا ابعاد تربیت دینی که (بعد شناختی، بعد عاطفی و بعد رفتاری) است مورد بررسی قرار داده و بر همین اساس روش‌ها را نیز به روش‌های شناختی و عاطفی و رفتاری تقسیم کرده‌ایم، چرا که برای رسیدن به تربیت دینی ابتدا باید یک شناختی نسبت به خداوند که خالق همه چیز است

داشته باشیم و بعد با استفاده از روش‌های عاطفی، رابطه عاطفی با خالق خویش برقرار کنیم و براساس این عشق و علاقه‌ای که بین خالق و مخلوق بوجود می‌آید به رفتارهایی که خالق از او خواسته (یعنی همان دستورات و فرمان‌های الهی) به مرحله‌ی ظهور برسد (با استفاده از روش‌های رفتاری). امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز در سخنان خویش در نهج‌البلاغه در تربیت دینی انسان‌ها از این روش‌ها استفاده کرده‌اند که ما آنها را از میان سخنان ایشان گردآوری کرده‌ایم.

انسان شگفت‌ترین مخلوق خداوند و والاترین نشانه‌ی قدرت حق است. حقیقت انسان که عبارت از روح اوست، حقیقتی ملکوتی است که از عالم فوق دنیا به آن نزول کرده و در این مرتبه‌ی خاکی و در پایین‌ترین مراتب قرار گرفته است و با تربیت دینی صحیح می‌توان به حقیقت وجود خویش دست یابد و متصف به والاترین کمالات شود و این میسر نمی‌شود مگر با استفاده از روش‌های تربیتی صحیح که در این رابطه، تنها راهگشا کلام خداوند متعال و روایات ائمه معصومین علیهم السلام است که این پژوهش به بیان روش‌شناسی تربیت دینی در کلام امیرمؤمنان علی علیه السلام در نهج‌البلاغه پرداخته و تاثیر آن را در تحقق کمال حقیقی انسان بررسی می‌کند.

انسان دنیای امروز به لحاظ پیچیدگی‌های زندگی و وسعت و سرعت تغییرات با چالش‌های فراوانی روبه‌روست که با گذشت زمان این چالش‌ها روبه‌فزونی است. هر یک از این بحران‌ها، مشکلاتی را بر چگونگی زندگی افراد و رفتارهای اجتماعی و فردی آنها تحمیل می‌کند. در حال حاضر برای رویارویی با این مشکلات روبه

افزایش، نیاز به تربیت انسان‌های متعهد به ارزش‌های دینی و آرمان‌های جامعه بیش از پیش ضرورت یافته و برنامه‌ریزی‌های خاص را می‌طلبد.

اهمیت و ضرورت این موضوع در حقیقت به جایگاه نقش دین در زندگی بشر باز می‌گردد. زندگی معنا و حقیقت خود را در پرتو دین می‌یابد و انسان با پذیرش دین و اطاعت از تعالیم آن به عالی‌ترین کمالات می‌رسد.

از دیدگاه امام علی (ع) دین محافظت‌کننده‌ی انسان از کسری و انحراف «الدین یعصم»^۱ و بازدارنده‌ی او از محرمات و خبائث است «الدین یصد عن المحارم»^۲، برترین ستون و تکیه‌گاه آدمی «الدین اقوی عماد» و عامل نجات انسان‌ها، بهترین همشین و همدم، نور دل و جان است. به سبب همین جایگاه شایسته است که امام علی (ع) مصیبت و آفت در دین را بزرگترین مصیبت می‌خواند «المصیبة بالدین اعظم المصائب»^۳.

تربیت دینی و هدایت فرد برای انجام‌دادن دستورات الهی از عهده‌ی هر فردی ساخته نیست، تنها کسی می‌تواند عهده‌دار هدایت دیگران شود که خود در مسیر هدایت گام نهاده و به هدایت الهی رسیده باشد در غیر این صورت فرجامی جز گمراهی به بار نخواهد آمد. «تربیت دینی زمانی ره به مقصد می‌سپارد که کسانی که هدایت الهی را درک کرده و از دین و دانش بهره کافی داشته و در عمل به آن ملتزم باشند، عهده‌دار آن

۱- تمیمی آمدی، عبدالواحد غررالحکم و دررالکلم، ج ۱، ص ۵.

۲- همان، ص ۴۱۴.

۳- همان، ص ۴۱۵.

شوند، از این‌رو نه عالمان بی‌عمل و نه جاهلان بی‌خبر از شیوه‌ی صحیح دعوت افراد به دین، نمی‌توانند از عهده هدایت دیگران برآیند.^۱ امام علی علیه السلام با اشاره به اینکه تنها هدایت یافتگان می‌توانند عهده‌دار هدایت دیگران به وادی سیر و سلوک الهی شوند، می‌فرماید: «من يطلب الهدایة من غیر أهلها یضل»،^۲ هر کس هدایت را جز از اهلش طلب کند، گمراه می‌شود.

اهتمام و اقدام عملی خود امام علی علیه السلام به تربیت دینی نیز نشان‌دهنده ضرورت و اهمیت آن است. چنانکه در وصیت خود به امام حسن مجتبی علیه السلام می‌فرماید: «وَ جَدْتُكَ بَغْضَى بَلْ وَ جَدْتُكَ كَلِّی حَتَّى كَأَنَّ شَيْنًا لَوْ أَصَابَكَ أَصَابَنِي وَ... فَكُنْتُ إِلَيْكَ كِتَابِي مُسْتَظْهِرًا بِهِ... أَيْ بَنَى إِلَيَّ لَمَّا رَأَيْتَنِي قَدْ بَلَغْتُ سِنًا وَ رَأَيْتَنِي أُرْدَادُ وَ هُنَا بَادَرْتُ بِوَصِيَّتِي إِلَيْكَ»^۳، «من تو را پاره‌ای از خود بلکه همه‌ی موجودیت خود یافته‌ام تا آنجا که اگر چیزی به تو اصابت کند، گویی بر من اصابت نموده است... پس این نامه را برای زندگی سعادت‌مندانه تو نوشتم... ای فرزندم از آن هنگام که دیدم سالیان عمر بالا می‌رود و ضعف و ناتوانی وجودم را فرا می‌گیرم، برای وصیت بر تو پیش‌دستی کردم.» نوشتن این نامه توسط امیرالمؤمنین علیه السلام که اقدامی جهت تربیت دینی فرزند است، ضرورت و اهمیت این موضوع را نشان می‌دهد.

یکی دیگر از ادله‌ی اهمیت و ضرورت این موضوع همین است که خداوند برای

۱- رشاد، علی اکبر، دانشنامه امام علی، ج ۷، ص ۴، ص ۴۴۷.

۲- تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و دررالکلم، ج ۵، ص ۳۰۸.

۳- نهج البلاغه، نامه ۳۱.

تحقق این امر، ۱۲۴ هزار پیغمبر را برانگیخت که همگان با تحمل سختی‌ها و مصیبت‌های فراوانی و گذر از آزمون‌های گوناگون درصدد بودند تا این هدف الهی محقق، و انسان از رهگذر تربیت دینی به مقام عبودیت نائل شود.

امام علی (ع) در سخنان خویش در نهج‌البلاغه، هدف از خلقت دنیا و بعثت انبیاء را رسیدن به توحید حضوری می‌داند که این توحید حضوری، همان غایت تربیت دینی است. آنجا که می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي أَسْكَنَ الدُّنْيَا خَلْقَهُ وَبَعَثَ إِلَى الْجِنِّ وَالْإِنْسِ رَسُولَهُ لِيَكْشِفُوا لَهُمْ عَنْ غُطَائِهَا»^۱ «او همان خداوند است که مخلوقاتش را در دنیا ساکن نمود و رسولان خود را به دو گروه جن و انس فرستاد تا پرده‌های ظلماتی دنیا را از جلو چشمان آنان بردارند.»

بنابراین وقتی هدف از خلقت این جهان عظیم با تمام پیچیدگی‌ها و ارسال پیامبران و وظایف سنگینی که برعهده‌ی آنان بود، همان رسیدن به هدف غایی تربیت دینی است، مهمترین کار انسان نیز در این دنیا این است که خود برای رسیدن به این هدف و در راه تربیت شدن به تربیت دینی بکوشد و زمینه‌ی رسیدن دیگران به این مهم را نیز فراهم کند، پس باید تمام هم و غم خود را بر این کار بگمارد و این امر، اهمیت و ضرورت این موضوع را نشان می‌دهد.